

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии
ISSN 2664–9950 (Print)
ISSN 2707–6385 (Online)
2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 224–232
doi 10.15421/26190217
<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94(497.2)»1887/1918»:929.731 Фердинанд 1:930(470+571)»189/191»

**Як Фердинанд I
Саксен-Кобург-Готський
став французом? Особливості
висвітлення діяльності
болгарського монарха
в історіографії Російської імперії**

Д. В. Миколенко

доктор історичних наук, доцент

ORCID 0000–0002–3953–6510

[https://www.researchgate.net/profile/Dmytro_](https://www.researchgate.net/profile/Dmytro_Mykolenko/publications)

[Mykolenko/publications](https://www.researchgate.net/profile/Dmytro_Mykolenko/publications)

dmykolenko@karazin.ua

*Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи 4, 61022, Харків, Україна*

Анотація. Метою роботи є розкриття образу князя/царя Фердинанда в історіографії Російської імперії та визначення чинників, що впливали на інтерпретації діяльності болгарського монарха.

Методологія дослідження. Важливе значення для досягнення поставленої у роботі мети мало поняття «образ», яке розуміється як форма репрезентацій різних аспектів життя й діяльності болгарського князя/царя Фердинанда в роботах російських істориків кінця XIX – початку XX століття. Ми можемо говорити як

про окремі образи, створені різними дослідниками, а також про загальний, який сформувався під впливом всіх вищевказаних істориків. При цьому варто зазначити, що представлені авторами репрезентації є суб'єктивними та не відповідають реаліям внутрішньої і зовнішньої політики болгарського монарха або ж лише частково співпадають з ними. *Основні результати дослідження.* Автор встановив обставини міжнародної ситуації в Європі й на Балканах зокрема, які в останній чверті XIX та у перших двадцяти роках минулого століття визначали оцінки російських істориків внутрішньої і зовнішньополітичних ініціатив болгарського монарха Фердинанда I Кобурга. Також у роботі розкриті й інші чинники, що впливали на інтерпретації дослідників, серед яких – їхні політичні погляди та належність до тієї чи іншої державної інституції. Автор відзначає прагнення університетської професури створювати більш нейтральні образи болгарського князя, на відміну від вчених, залучених у політичні баталії і на боці тих чи інших партій. *Наукова новизна.* У своїй роботі автор вперше сформулював образ Фердинанда I в історіографії Російської імперії, а також уточнив чинники, що визначали особливості оцінок діяльності болгарського князя. *Тип статті* – емпіричний.

Ключові слова: образ; князь/цар Фердинанд; болгарський монарх; історіографія; Росія.

Надійшла до редколегії 07.07.2019

Прорецензована 18.10.2019

Рекомендована до друку 26.12.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 224–232

doi 10.15421/26190217

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94(497.2)»1887/1918»:929.731Фердинанд1:930(470+571)»189/191»

**Как Фердинанд I
 Саксен-Кобург-Готский стал
 французом? Особенности освещения
 деятельности болгарского монарха
 в историографии Российской
 империи**

Д. В. Миколенко

доктор исторических наук, доцент

ORCID 0000–0002–3953–6510

[https://www.researchgate.net/profile/Dmytro_](https://www.researchgate.net/profile/Dmytro_Mykolenko/publications)

[Mykolenko/publications](https://www.researchgate.net/profile/Dmytro_Mykolenko/publications)

dmykolenko@karazin.ua

Харьковский национальный университет

имени В. Н. Каразина,

площадь Свободы 4, 61022, Харьков, Украина

Аннотация. Целью работы является раскрытие образа князя / царя Фердинанда в историографии Российской империи и определение факторов, которые влияли на интерпретацию деятельности болгарского монарха. **Методология исследования.** Важное значение для достижения поставленной в работе цели имело понятие «образ», которое понимается как форма репрезентаций различных аспектов жизни и деятельности болгарского князя / царя Фердинанда в работах российских историков конца XIX – начала XX в. Мы можем говорить как об отдельных образах, созданных разными исследователями, а также об общем, который сформировался под

влиянием всех вышеуказанных исследователей. При этом стоит отметить, что представленные авторами репрезентации являются субъективными и не отвечают реалиям внутренней и внешней политики болгарского монарха или частично совпадают с ними. **Основные результаты исследования.** Автор установил обстоятельства международной ситуации в Европе и на Балканах, в частности, которые в последний четверти XIX и в первые двадцать лет прошлого века определяли оценки российских историков внутренне- и внешнеполитических инициатив болгарского монарха Фердинанда I Кобурга. Также в работе раскрыты и другие факторы, которые влияли на интерпретации исследователей, среди которых – их политические взгляды и принадлежность к той или иной государственной институции. Автор отмечает стремление университетской профессуры создавать более нейтральные образы болгарского князя, в отличие от ученых, вовлеченных в политические баталии и на стороне тех или иных партий. **Научная новизна.** В своей работе автор впервые охарактеризовал образ Фердинанда I в историографии Российской империи, а также уточнил факторы, определявшие особенности оценок деятельности болгарского князя. **Тип статьи** – эмпирический.

Ключевые слова: образ; князь / царь Фердинанд; болгарский монарх; историография; Россия.

Поступила в редколлегию 07.07.2019

Прорецензирована 18.10.2019

Рекомендована в печать 26.12.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 223–232

doi 10.15421/26190217

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DR 84.9–89.8

**How did Ferdinand I of Saxe-Coburg-Gotha become Frenchman?
To the question about the features of
the coverage of the activities of the
Bulgarian monarch in the Russian
Empire the historiography**

D. V. Mykolenko

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

ORCID 0000–0002–3953–6510

https://www.researchgate.net/profile/Dmytro_Mykolenko/publications

Mykolenko/publications

dmykolenko@karazin.ua

*V. N. Karazin Kharkiv National University
Svobody Square 4, 61022, Kharkiv, Ukraine*

Abstract. *The aim* of the work is to reveal the image of the prince / tsar Ferdinand in the historiography of the Russian Empire and to identify the factors that influenced the interpretation of the activities of the Bulgarian monarch. *Research methodology.* The concept of «image», which is considered as a form of representations of various aspects of life and work of the Bulgarian prince / King Ferdinand in the works of Russian historians of the late XIX – early XX centuries, was important for achieving the goal set in

the work. We can consider individual images created by different researchers as well as general one which was formed under the influence of all the above-mentioned researchers. It should be noted that the representations are subjective and do not correspond to the realities of the domestic and foreign policy of the Bulgarian monarch or partially coincide with them. *Main results.* The author outlined the circumstances of international situation in Europe and in the Balkans in particular, which in the last quarter of the XIX and in the first twenty years of the last century determined the assessments of the domestic and foreign policy initiatives of the Bulgarian monarch Ferdinand I Coburg made by Russian historians. Other factors that influenced the interpretations of researchers, including their political views and the affiliation to a particular state institution, are also revealed in the work. The author notes the desire of the university professorship to create more neutral images of the Bulgarian prince, in contrast to the scientists involved in political battles in the interests of certain parties. *Scientific novelty.* The author for the first time described the image of Ferdinand I in the historiography of the Russian Empire, and also clarified the factors that determined the assessments of the Bulgarian prince activities. *The type of the article:* empirical.

Key words: Image; Prince/tsar Ferdinand; Bulgarian monarch; Historiography; Russian Empire.

Received 07.07.2019

Reviewed 18.10.2019

Accepted 26.12.2019

Постановка проблеми. Однією з ключових постатей болгарської історії кінця XIX – початку XX ст. є Фердинанд Саксен-Кобург-Готський – князь (1887–1908 рр.) і цар (1908–1918 рр.) Болгарії, правитель, який народився у місті Відень у сім'ї принца німецької династії. Згідно з положеннями основного закону цієї балканської країни, монарху відводилася головна роль у забезпеченні системи державної влади та реалізації зовнішньополітичного курсу, і Фердинанд активно користувався наданими повноваженнями, втілюючи в життя політику на міжнародній арені, а також визначаючи внутрішній розвиток Болгарії. Саме цим пояснюється той факт, що, починаючи з перших днів князювання наприкінці XIX ст., його діяльність постійно привертала увагу публіцистів, журналістів та істориків із різних країн світу.

Російська імперія відводила Болгарії важливу роль у своїх зовнішньополітичних планах. Розвиток дружніх відносин з балканською державою логічно вписувався у концепцію панславізму – ідеологічну основу, за допомогою якої Санкт-Петербург розраховував зміцнити власні позиції на Балканах і європейському континенті у цілому. Громадськість Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. з інтересом спостерігала за подіями у Болгарії та навколо неї, а професійні історики цієї країни публікували роботи, присвячені висвітленню тогочасного розвитку болгарського князівства/царства.

Історіографія. Дехто із сучасних науковців пострадянського простору вже вдавався до спроб проаналізувати відображення в російській імперській історіографії окремих аспектів минулого Болгарії (Лаптева, Л., 2005; Миколенко, Д., 2011; Гоков, 2014). **Мета** ж представленої роботи – розглянути розкриття образу князя/царя Фердинанда в історіографії Російської імперії та визначити чинники, що впливали на інтерпретації діяльності болгарського монарха такими дослідниками, як С. С. Татищев, Д. І. Іловайський, М. Р. Овсяний, О. Л. Погодін, В. І. Пічета, М. В. Ястребов, П. О. Лавров і П. М. Мілюков.

Методологія. Застосоване в науковій праці поняття «образ» розуміється нами як форма репрезентацій різних аспектів життя й діяльності болгарського князя/царя Фердинанда в роботах російських істориків кінця XIX – початку XX ст. Ми можемо говорити як про окремі образи, створені різними дослідниками, а також про загальний, який сформувався під впливом всіх вищевказаних істориків. При цьому варто зазначити, що представлені авторами репрезентації є суб'єктивними та не відповідають реаліям внутрішньої і зовнішньої політики болгарського монарха або ж лише частково збігаються з ними.

Виклад основного матеріалу. За часів існування Російської імперії однією з перших робіт, у якій згадується Фердинанд, є книга (Татищев, 1890) дипломата, історика і публіциста Сергія Спиридоновича Татищева – секретаря консульства у сицилійській Рагузі, місії в Афінах і посольства у Відні в 1865–1877 рр., учасника російсько-турецької війни 1877–1878 рр., чиновника особливих доручень при міністрах внутрішніх справ у 1881–1883 рр., агента Міністерства фінансів у Лондоні з 1898 по 1903 рр., службовця Головного управління у справах преси до 1906 року, особи, відомої своїми консервативними поглядами. Клопіткий пошук гідного кандидата, а згодом і обрання болгарським істеблішментом кандидатури Кобурга та узаконення депутатською більшістю влітку 1887 р. його права на князювання – все це викладені у книзі факти цілої низки неприйнятних для Санкт-Петербурга подій. При цьому дослідник не схильний шукати причини цих невдач у настроях болгарської правлячої еліти чи то в інтригах австро-угорської і німецької дипломатій. Він акцентує увагу на прорахунках і помилках спеціальної імператорської місії на чолі з бароном М. В. Каульбарсом та російської міжнародної політики у цілому, втілювачі якої навіть не могли уявити, що громадяни балканського князівства стримано, без категоричного виявлення своїх почуттів сприймуть введення на престол католика. На думку С. С. Татищева, ситуація з Фердинандом продемонструвала нерозважливість імперського дипломатичного корпусу (Татищев, 1890, с. 487).

Отже, наприкінці XIX ст. в умовах відсутності розірваних восени 1886 р. дипломатичних відносин між Росією і Болгарією С. С. Татищев формувал у свідомості російських громадян негативний образ князя Фердинанда як іновірця.

Ще більш непримириму позицію щодо обрання князем Болгарії Фердинанда зайняв відомий історик і публіцист, представник помірковано-консервативного, а після революційних подій 1905–1907 р. радикально-консервативного напрямку громадської думки Росії – Дмитро Іванович Іловайський, який після закінчення у 1854 рр. Московського університету присвятив свою трудову діяльність учителюванню: спочатку викладав у Рязанській гімназії, а 1858 р. отримав посаду старшого вчителя 3-ї Московської гімназії. В одній зі своїх робіт він пропонує позбавити влади болгарського монарха шляхом застосування сили, направивши на Балкани військовий корпус, та домогтися затвердження проросійського кандидата на князювання (Іловайський, Д., 1888а, с. 391). На думку історика, Фердинанд зійшов на престол завдяки сприянню Австро-Угорщини і Німеччини,

а тому надалі, на переконання автора, буде захищати інтереси вказаних імперій та протистоятиме російському впливу на Балканах (Иловайский, Д., 1888b, с. 406–407). Д. І. Иловайський стверджує, що у Берліні умисно зробили ставку на сина австрійського генерала Августа фон Саксен-Кобург-Готського (німецького принца) і французької принцеси Клементини Бурбон-Орлеанської, намагаючись приховати від світової громадськості свою участь у лобіюванні зазначеної кандидатури для подальшого зміцнення власних позицій у Південно-Східній Європі (Иловайский, Д., 1888b, с. 411).

Однак у перших роках ХХ ст. та напередодні Балканських війн оцінки російських дослідників зовнішньої і внутрішньої політики Болгарії суттєво змінилися. Саме у зазначений період в Росії було надруковано низку робіт, в яких увага акцентувалася також і на діяльності болгарського монарха. На той час у Санкт-Петербурзі виношувався план створення в регіоні союзу православних народів, спрямованого проти Османської імперії і Австро-Угорщини. Болгарії, як найбільш потужній за своїм воєнним потенціалом державі, відводилася головна роль у російській стратегії блокового будівництва. Вказаний задум Санкт-Петербурга ґрунтувався у тому числі й на власному переконанні у позиції доброзичливості болгарських правлячих еліт по відношенню до Росії. Підстав для такої впевненості було достатньо, адже після відставки наприкінці весни 1894 р. русофобського уряду С. Стамболова князь/цар Фердинанд послідовно намагався переконати імперську владу в своїй прихильності.

Однією з перших узагальнювальних робіт з історії Болгарії є книга (Овсяный, Н., 1910) відомого воєнного письменника, спеціаліста зі слов'янських питань Миколи Романовича Овсяного, значна частина життя якого була пов'язана з Балканами. Він брав участь у війні 1877–1878 рр. проти Османської імперії, понад рік працював у болгарському місті Кюстендил на посаді окружного управителя, з 1879 р. служив у Санкт-Петербурзі діловим відділом в справах Балканського півострова при Головному штабі Російської імператорської армії, з 1886 по 1894 рр. мешкав у Чорногорії, де виконував обов'язки вихователя княжича Данила. Під час Балканських війн 1912–1913 рр. М. Р. Овсяний як член Ради слов'янського благодійного перебував у Косово і Македонії, допомагаючи місцевим жителям і мешканцям гірських районів Сербії, постраждалим під час бойових дій. Автор історичного нариса дає доволі вичерпну характеристику болгарському монарху, розкриває методи його правління. Він стверджує, що Регентська рада, яка здійснювала виконавчу владу в князівстві упродовж 1886–1887 рр., у своєму виборі нового глави держави від-

дала перевагу кандидатурі Фердинанда під впливом Відня – конкурента Санкт-Петербурга у боротьбі за домінування в Південно-Східній Європі. Цю прикру для російської громадськості подію воєнний історик намагається згладити наступними фактами: по-перше, звертає увагу на ту обставину, що князя було обрано в результаті народного волевиявлення – голосування депутатів парламенту; по-друге, підкреслює матеріальну забезпеченість і незалежність монарха; по-третє, робить акцент на кривдності Фердинанда і представника Орлеанської гілки династії Бурбонів – французького короля Луї-Філіпа, якому доводився онуком по матері. Інформація про такий зв'язок болгарського правителя з Францією – тодішньою однією із союзниць Санкт-Петербурга по «Сердечній угоді» – впливала на позитивне сприйняття російською громадськістю новообраного монарха (Овсяный, Н., 1910).

Одним із головних сюжетів роботи М. Р. Овсяного є висвітлення взаємовідносин між Фердинандом і керівником Регентської ради (1886–1887 рр.), прем'єр-міністром (1887–1894 рр.) країни, зятим прибічником обмеження російського впливу на Болгарію – С. Стамболовим. Автор зазначає, що в перші роки правління болгарський князь, не маючи авторитету в суспільстві, перебував у тотальній залежності від впливового політика, який навіть контролював приватну переписку монарха, поведився відносно до нього зверхньо і зарозуміло та, користуючись хитким положенням Фердинанда, погрожував йому вигнанням з країни або власною відставкою, що залишило б недосвідченого у політиці аристократа наодинці з чисельними державними проблемами і непримиримими русофілами, які не визнавали Кобурга монархом¹ (Овсяный, Н., 1910, с. 69).

У відставці С. Стамболова М. Р. Овсяний вбачає результат прагнення Фердинанда втілити в життя бажання народу, котрий у більшості своїй ненавидів главу уряду. При цьому, на думку автора, князь давно виношував план відсторонення прем'єр-міністра від влади. Однак, лише заручившись підтримкою з боку збройних сил в особі новопризначеного на посаду військового міністра лояльного до себе полковника р. Петрова монарх наважився навесні 1894 р. відправити у відставку С. Стамболова.

Трохи більше ніж через рік після зміни уряду в Болгарії на життя колишнього керівника

¹ Оскільки на княжий престол Фердинанд зійшов із порушеннями вимог статті 3 міжнародної угоди 1878 року – Берлінського трактату – без затвердження його кандидатури Блискучою Портою та без згоди великих держав.

уряду було вчинено замах, внаслідок чого три дні потому політик помер у лікарні. Серед журналістів різних країн світу почали поширюватися чутки про замовний характер вбивства та причетність до злочину князя Фердинанда. Проте М. Р. Овсяний навіть не розглядає таку версію у своїй роботі, вважаючи, що смерть С. Стамболова стала помстою політику за вчинені ним по відношенню до опонентів утиски, переслідування і репресії.

Історик схвально відгукується про призначення на посаду прем'єр-міністра Болгарії прихильника тісної співпраці з Росією К. Стоїлова, звертаючи увагу на умиротворіння й порядок, що встановилися в країні зі зміною влади. З точки зору М. Р. Овсяного, позитивними наслідками правління монарха у цей період стали: відновлення 2 (14) лютого 1896 р. дипломатичних відносин між Санкт-Петербургом і Софією; хрещення наступного дня за православним обрядом спадкоємця болгарського трону княжича Бориса²; визнання місяць потому Османською імперією, а згодом і великими державами, князя Фердинанда правителем Болгарії (Овсяний, Н., 1910, с. 69).

Висвітленню автором вищезазначених подій 1896 року передують його намагання ідеалізувати в очах російського читача образ болгарського монарха. М. Р. Овсяний робить це для того, щоби показати перспективність зближення та якнайшвидшого відновлення двосторонніх відносин між державами. При цьому спроби історика будуються на вельми обмеженій доказовій базі та носять популістський характер.

Свій внесок у вивчення діяльності Фердинанда зробив інший російський історик, громадсько-політичний діяч, вчитель 6-ї Санкт-Петербурзької гімназії (1895–1896 рр.), професор Варшавського (1902–1908 рр.), Харківського (1910–1919 рр.) і Белградського (1939–1941 рр.) університетів Олександр Львович Погодін. На сторінках написаної ним «Історії Болгарії» (Погодин, А., 1910) він пішов далі, аніж М. Р. Овсяний, у своєму прагненні створити позитивний образ глави болгарської держави. Автор, торкаючись, у свою чергу, питання про походження болгарського монарха, навіть стверджує, що за своєю належністю за народженням до тієї чи іншої династії Фердинанд був радше французом, аніж німцем, що знов-таки, безсумнівно, розширювало коло громадян Росії з прихильним ставленням до нього, адже наприкінці перших десяти років минулого століття Париж і Санкт-Петербург залишалися членами створеного разом з Лондоном у 1904–1907 рр. військово-політичного угруповання – Антанти. Крім того, в роботі дослідник проти-

ставляє Фердинанда і його попередника – першого правителя незалежної від османського панування Болгарії князя Олександра І Баттенберга, який свого часу розчарував російські панівні кола своєю схильністю до втілення проавстрійської і пронимецької політики. На переконання О. Л. Погодіна, Кобург вигідно відрізнявся належним рівнем освіти і виховання (Погодин, А., 2002, с. 277).

Суть ще одного сюжету, в якому історик намагається представити болгарського монарха у вигідному ракурсі, зводиться до розкриття взаємовідносин князя і прем'єр-міністра С. Стамболова. О. Л. Погодін зазначає, що вже наступного року під час їхнього перебування при владі між ними виникли непорозуміння й суперечності. З цієї причини глава уряду всерйоз замислювався над можливістю усунення монарха, якого сам же, у свою бутність керівником Регентської ради, запросив на князювання. Автор навіть викладає поширену на початку листопада 1909 р. недостовірну і не підтверджену жодними іншими джерелами інформацію болгарських газет «Мир», «Пряпорець» і «България», які належали різним політичним силам, про наміри С. Стамболова за підтримки російських спеціальних служб позбавити Фердинанда влади. Історик переповідає, що прем'єр-міністр через довірених осіб начебто пропонував за цю послугу 200–300 тисяч рублів (Погодин, А., 2002, с. 278).

Правління Фердинанда дослідник ділить на два періоди. Перший пов'язаний з прем'єрством С. Стамболова, який повністю контролював дії монарха. Саме на цьому етапі, як зазначає автор, спостерігається характерна стагнація економіки країни, а також необґрунтоване підвищення державних видатків та збільшення боргів (Погодин, А., 2002, с. 279). Другий період розпочався наприкінці весни 1894 р. з відставкою прем'єр-міністра, на що врешті-решт наважився князь. Особливість цього етапу полягала в поступовій концентрації влади в руках монарха, чому сприяло зростання популярності Фердинанда серед пересічних громадян, які не симпатизували С. Стамболову та підтримали переімени у державі. Завдяки першій дружині князя – Марії Луїзі – улюблениці болгар, – стверджує історик, – населення сприймало монарха ще більш позитивно. До того ж, доповнює автор, княгиня ненавиділа С. Стамболова, що посилювало й без того прохолодне ставлення мешканців країни до колишнього прем'єр-міністра (Погодин, А., 2002, с. 280).

Серед позитивних змін, які сталися після 1894 р., О. Л. Погодін називає у тому числі й звільнення з тюрем політичних в'язнів, повернення емігрантів, відновлення дипломатичних відносин з Росією, а також довгоочікуване визнання вели-

² Цього вимагала від Болгарії Росія

кими державами Фердинанда правителем Болгарії. З точки зору дослідника, наприкінці XIX ст. у князівстві відбувався прогрес у всіх сферах життя, яскравим свідченням чого стало перетворення Болгарії на найбільш могутню у військовому й економічному відношеннях країну на Балканах (Погодин, А., 2002, с. 278). І найбільша заслуга у цьому, як вважає автор, належить Фердинанду.

Історик також розкриває особисті якості болгарського монарха як елемент забезпечення його успішної діяльності: вміння управляти політичним життям країни, уникаючи хибних дій і помилок у державних справах на відміну від попередника – князя Баттенберга; бажання брати активну участь у житті народу; намагання стати ближчим до своїх підданих; розважливість та жага до влади, здавна притаманні Бурбонам (Погодин, А., 2002, с. 279). О. Л. Погодін з повагою повідує про здатність монарха йти на поступки заради державних інтересів. Навернення княжича Бориса у православ'я, як виконання однієї з умов для встановлення дипломатичних відносин між Санкт-Петербургом і Софією, історик називає «...жертвою істинного католика Фердинанда заради благополуччя народу Болгарії» (Погодин, А., 2002, с. 281). При цьому він підкреслює, що вказані дії монарха були позитивно сприйняті в Росії, а громадяни князівства радо вітали відновлення взаємин зі своєю колишньою визвольницькою від османського ярма (Погодин, А., 2002, с. 281).

Конструювання О. Л. Погодіним негативного образу колишнього прем'єр-міністра С. Стамболова та звеличення князя Фердинанда пояснюється політичною кон'юнктурою, що склалася на початку XX ст. Для Російської імперії у цей період було вкрай важливо залучити Софію у сферу свого впливу, схиливши до оформлення членства у Балканському союзі – воєнно-політичному блоці Болгарії, Сербії, Греції і Чорногорії, спрямованому як проти Османської імперії, так і проти Австро-Угорщини. Зовнішньополітична діяльність Фердинанда наївно пов'язувалася з проросійським курсом, заходи ж С. Стамболова на міжнародній арені традиційно асоціювалися із співпрацею Софії зі Стамбулом, а також Віднем.

Дискредитація С. Стамболова автором «Історії Болгарії» була спробою огудити в очах росіян його зовнішньополітичні ініціативи, котрі знаходили суттєву підтримку як у середовищі болгарського істеблішменту, так і серед пересічних громадян. При цьому заслуги Фердинанда на цьому ж поприщі та у внутрішній політиці явно перебільшувалися, а от С. Стамболова – применшувалися. Автор приписує монарху і проросійському кабінету К. Стойлова успіхи колишнього голови уряду

в стимулюванні розвитку вітчизняної промисловості, реформуванні політичної системи, стабілізації ситуації в країні. Безсумнівно, О. Л. Погодін є автором міфу про негативне ставлення громадян князівства до С. Стамболова та загальнонародну симпатію до Фердинанда.

Інший важливий сюжет роботи О. Л. Погодіна – проголошення 1908 р. незалежності Болгарії. Як і М. Р. Овсяний, історик акцентує увагу на схвальному ставленні Росії до прагнень Фердинанда отримати царську корону та позбутися васальної залежності князівства від Османської імперії. На думку автора, болгарський васалітет відносно до Оттоманської Порти на початку XX ст. залишався лише формальністю, проте ображав почуття національної гідності нечисленного народу балканської країни (Погодин, А., 2002, с. 282). Варто зазначити, що на сторінках роботи О. Л. Погодін жодного разу не виклав широковідому завдяки болгарській і російській пресі інформацію стосовно узгодження Софією своїх дій у зазначеному питанні з противницею Росії на Балканах – Австро-Угорщиною.

Отже, історик явно намагається представити двосторонні російсько-болгарські відносини як доброзичливі й безпроблемні. З цією метою він замовчує деякі достовірні факти непорозуміння у міждержавних взаєминах, наголошує на проросійських настроях представників тодішньої болгарської влади, не акцентує увагу в питанні про походження Фердинанда на його належності за народженням до німецької династії та до австрійської національності, уникає згадок про зовнішньополітичну схильність болгарського монарха до Німеччини і Австро-Угорщини, підкреслює родинні зв'язки князя з французькою аристократією.

Деякими позитивними рисами наділяє Фердинанда і відомий історик та публіцист, російський політичний діяч, лідер партії конституційних демократів (кадетів) Павло Миколайович Мілюков, який читав лекції у Московському університеті (1886–1895 рр.), Софійському вищому училищі (1897–1898 рр.) і Чиказькому університеті (1903 та 1904–1905 рр.), був депутатом Державної думи Російської імперії III і IV скликань (1907–1917 рр.), працював на посаді міністра закордонних справ Тимчасового уряду Росії (1917 р.). На сторінках своєї, опублікованої 1910 р. книги (Мілюков, П., 1910) дослідник характеризував болгарського князя як умілого політика і дипломата, котрий мав хист до діяльності на цих поприщах та володів добре розвинутою інтуїцією (Мілюков, П., 1910, с. 329).

Після завершення 1913 р. Другої Балканської війни, яка стала для Болгарії національною катастрофою, Софія почала зближення з Німеччиною й Австро-Угорщиною. Проте, навіть очевидні зміни у зовнішньополітичному курсі балканської країни, а також набуття риторикою російської преси негативних по відношенню до Третього Болгарського царства рис (Миколенко, Д., 2003) суттєво не змінили ставлення більшості російських істориків до Фердинанда. Наприклад, Д. І. Іловайський, продовжуючи обстоювати власну точку зору, і надалі давав негативну оцінку діяльності Кобурга, зазначаючи, що із самого початку свого правління він мав на меті послабити вплив Росії на Балканах (Иловайский, Д., 1914, с. 23). А от тогочасна оціночна характеристика діянь монарха декого зі ще не згаданих нами істориків відрізняється проявом коректності. Наприклад, російський і радянський історик В. І. Пічета, який на початковому етапі трудової діяльності спочатку працював на Житомирщині в учительській семінарії міста Коростишів (1901–1903 рр.), потім викладав у Вищому комерційному училищі й гімназіях міста Катеринослава (1903–1905 рр.), а дещо пізніше читав лекції у Московському університеті (1910–1911 і 1917–1921 рр., у своїх роботах (Пічета, В., 1914; Пічета, В., 1914/1915) називає Фердинанда розумним і хитрим політиком, однак при цьому вказує і на його нерозбірливість при виборі методів політичної боротьби (Пічета, В., 1914/1915, с. 20). Автор одним із перших серед російських дослідників виклав версію стосовно причетності князя до замовлення вбивства колишнього прем'єр-міністра, висловлюючи припущення, що С. Стамболов готував переворот з метою відсторонення Фердинанда від влади, але його плани було викрито (Пічета, В., 1914/1915, с. 21).

Дослідник вказує на прагнення Фердинанда відновити розірвані восени 1886 р. дипломатичні відносини з Росією, а також на його наміри домогтися за підтримки Санкт-Петербурга приєднання до Болгарії Македонії, досягти незалежності країни, позбувшись статусу васала відносно до Проти, та отримати царську корону (Пічета, В., 1914, с. 31). Також він констатує, що після російсько-японської війни 1904–1905 рр. болгарський монарх, розчарований воєнними невдачами виснаженого у протиборстві Санкт-Петербурга, почав зближення з Австро-Угорщиною (Пічета, В., 1914/1915, с. 23). Втім, як зазначає історик, Російська імперія все ж продовжувала всіляко сприяти втіленню в життя прагнень князя Фердинанда, допомігши: здійснити у 1908 році акт проголошення незалежності Болгарії; вирішити складне фінансове питання, пов'язане зі

Східнорумелійською залізницею³; отримати корону царя (Пічета, В., 1914, с. 31).

Розкриваючи причини національної катастрофи Болгарії 1913 р., В. І. Пічета звертає увагу на той факт, що саме Фердинанд, піддавшись тиску з боку імперії Габсбургів, віддав наказ у червні того ж року розпочати бойові дії проти сербських військ. Крім того, автор об'єктивно оцінює настрої громадян балканської країни, зазначаючи, що Бухарестський мирний договір, яким царство було позбавлене більшої частини Македонії та Південної Добруджі, озлобив владу Болгарії та підштовхнув її «в обійми» Австро-Угорщини і Німеччини, а також налаштував суспільство проти Росії, котра відтоді сприймалася ним як головна винуватиця приниження Софії на міжнародній арені (Пічета, В., 1914, с. 32). Втім, на переконання історика, Фердинанд навряд чи не розумів, що Відень, на відміну від Санкт-Петербурга, не буде потурати болгарським прагненням приєднати Македонію (Пічета, В., 1914/1915, с. 24). З точки зору В. І. Пічети, станом на 1914 р. влада країни ще не визначилася остаточно зі своєю зовнішньополітичною орієнтацією, а розумний і обачливий Фердинанд зважував власну русофобську позицію. На думку автора, події найближчого часу мали розкрити наміри Болгарії (Пічета, В., 1914, с. 32) та її ставлення до Російської імперії (Пічета, В., 1914/1915, с. 27).

Під час Першої світової війни, після приєднання 1915 р. Болгарії до військово-політичного блоку Центральних держав, у Петрограді було опубліковано спільну роботу (Ястребов, Н., 1916) історика-філолога Миколи Володимировича Ястребова і філолога-славіста Петра Олексійовича Лаврова. Незважаючи на те, що балканська країна залучилася до стану противників Росії у глобальному збройному конфлікті, автори в цілому позитивно характеризують болгарського монарха, називаючи його хитромудрою особою, яка завдяки настановам С. Стамбола швидко вивчила слабкі й сильні сторони місцевого народного характеру та зуміла встановити режим особистої влади, вміло використовуючи у власних інтересах міжпартійну боротьбу (Ястребов, Н., 1916, с. 414–415).

На жаль, утримуючись від тих чи тих оцінок діяльності Фердинанда, дослідники лише констату-

³ Стамбул більше не претендував на компенсацію за Східнорумелійську залізницю, яка проходила по території Болгарії, оскільки Санкт-Петербург погодився перекласти цю заборгованість Софії на себе, відмовившись від частини контрибуції, що її сплачувала йому Османська імперія за результатами війни 1877–1878 рр.

ють факти отримання ним у 1908 р. царської корони та надання йому три роки потому Великими народними зборами права без згоди парламенту укладати міжнародні договори (Ястребов, Н., 1916, с. 419). Натомість вони роблять акцент на допомозі, яку надавала Росія Болгарії у процесах позбавлення васальної залежності від Порти та приєднанні Македонії.

М. В. Ястребов і П. О. Лавров уникають звинувачень на адресу Фердинанда у національній катастрофі, що її пережила країна у 1913 р. Так само вони не пов'язують приєднання Софії 1915 р. до ворожого Російській імперії Троїстого союзу з прагненнями Кобурга до реваншу за поразку в Другій Балканській війні. Вчені обмежуються доволі абстрактними висновками про відсутність у Болгарії чіткого усвідомлення своїх інтересів, цілей і завдань, а також воліють не давати конкретну оцінку рішенням влади країни про спільні дії з Німеччиною, Австро-Угорщиною й Османською імперією під час Першої світової війни, посилаючись на неможливість схарактеризувати зазначений крок об'єктивно, неупереджено і науково (Ястребов, Н., 1916, с. 420–421).

Висновки. Отже, наше дослідження засвідчило, що основними чинниками, які наприкінці XIX – на початку XX ст. впливали на інтерпретацію російських істориків діяльності болгарського князя/царя Фердинанда, були міжнародна ситуація в Європі та внутрішньополітична кон'юнктура балканського регіону. Наприклад, факти відновлення дипломатичних відносин між Софією і Санкт-Петербургом, а також участі Болгарії у формуванні під егідою Росії Балканського союзу, зумовили перевагу позитивних оцінок внутрішнього і зовнішнього курсу болгарського монарха. Для періо-

ду ж відсутності розірваних двосторонніх взаємин (1886–1896 рр.) при розкритті образу Фердинанда характерне домінування наділених йому негативних якостей. Водночас варто зазначити, що російські історики, на відміну від журналістів і публіцистів, частіше утримувалися від крайнощів в оцінках дій монарха, вказуючи на різноманітність притаманних образу князя/царя рис. Це чітко ілюструє період діяльності глави держави у 1913–1917 рр., на початковому етапі якого російська преса активізувала критику болгарських правлячих кіл, котрі не приховували плани щодо зближення з Берліном і Віднем. Саме у ті часи історики у більшості своїй демонстрували поміркованість в оцінках ініціатив Кобурга, хоча й з акцентом на підступність, нещирість і безпринципність останнього.

Дослідивши вплив політичних поглядів вчених на їхні судження про діяльність болгарського монарха, необхідно відзначити, що історики з більш консервативною точкою зору схилилися до негативної характеристики образу Фердинанда, а з ліберальною – до нейтральної або навіть позитивної. Показовою в цьому аспекті є творчість представників правої течії російської наукової думки – Д. І. Іловайського і С. С. Татищева, а також відомого ліберала П. М. Мілюкова. Крім того, відзначимо прагнення університетської професури створювати більш нейтральний образ болгарського князя, на відміну від вчених, залучених у політичні баталії на боці тих чи інших партій. Вказану тенденцію недвозначно підтверджують роботи М. В. Ястребова, П. О. Лаврова, В. І. Пічети і О. Л. Погодіна.

Бібліографічні посилання

Лаптева, Л., 2005. *История славяноведения в России в XIX веке*. Москва.

Миколенко Д., 2011. Російська історіографія кінця XIX – початку XX ст. про політичну діяльність Стефана Стамболова. *Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, вип. 22, с. 238–246.

Гоков, О., 2014. Образ князя Александра Баттенберга в российской мемуаристке последней четверти XIX – начала XX в. *Дриновський збірник: Дриновски сборник*, Харків – Софія, т. 7, с. 491–505.

Татищев, С. 1890. Из прошлого русской дипломатии. *Исторические исследования и полемические статьи*. Санкт-Петербург.

Иловайский, Д., 1888а. Болгария и пангерманизм. *Мелкие сочинения, статьи и письма. 1857–1887 гг.* Москва.

Иловайский, Д., 1888б. *Заключительные речи. Мелкие сочинения, статьи и письма. 1857–1887 гг.* Москва.

Овсяный, Н., 1910. *Болгария. Исторический очерк*. Санкт-Петербург.

Овсяный, Н., 2002. *Болгария. Исторический очерк. История Болгарии*. Москва.

Погодин, А., 1910. *История Болгарии*. Санкт-Петербург.

Погодин, А., 2002. *История Болгарии. История Болгарии*. Москва.

Милуков, П., 1910. *Балканский кризис и политика А. П. Извольского*. Санкт-Петербург.

Миколенко, Д., 2003. Освещение второй балканской войны в харьковской прессе. *Вестник Международного славянского университета*. Харьков, т. 6, № 1, с. 33–37.

Иловайский, Д., 1914. Прощай, Болгария. *Кремль Иловайского*. Москва, 30 декабря, с. 56–58.

Пичета, В., 1914. *Исторический очерк славянства*. Москва.

Пичета, В., 1914/1915. *Драма болгарского народа. Борьба за национальное объединение Болгарии*. Москва.

Ястребов, Н., Лавров, П., 1916. *История болгарского народа*. Петроград.

References

Lapteva, L., 2005. *Istoriya slavyanovedeniya v Rossii v XIX veke [History of Slavonic Studies in Russia in the XIX century]*. Moskva.

Mykolenko, D., 2011. Rosijs'ka istoriografiya kincyа XIX – pochatku XX st. pro politychnu diyal'nist' Stefana Stambolova [Russian historiography of the late XIX – early XX century about the political activities of Stefan Stambolov]. *Zbirnyk pracz' molodyh vchenyx ta aspirantiv [Collection of works of young scientists and asparantas]*. Kyiv, vyp. 22, p. 238–246.

Gokov, O., 2014. Obraz knyazya Aleksandra Battenberga v rossiyskoy memuaristike posledney chetverti XIX – nachala XX v. [The image of Prince Alexander Battenberg in the Russian memoirs of the last quarter of the nineteenth and early twentieth centuries] *Drynovs'kyj zbirnyk: Drinovski sbornik [Drinovsky Sbornik]*. Kharkiv – Sofia, t. 7, p. 491–505.

Tatishchev, S. 1890. Iz proshlogo russkoy diplomatii [From the past of Russian diplomacy]. *Istoricheskie issledovaniya i polemicheskie stati [Historical studies and political articles]*. Sankt-Peterburg.

Ilovayskiy, D., 1888 a. Bolgariya i pangermanizm [Bulgaria and Pan-Germanism]. *Melkie sochineniya, stati i pisma [Small writings, articles and letters]*. 1857–1887 gg. Moskva.

Ilovayskiy, D., 1888 b. Zaklyuchitelnye rechi [Final speeches]. *Melkie sochineniya, stati i pisma [Small writings, articles and letters]*. 1857–1887 gg. Moskva.

Ovsyanyy, N., 1910. *Bolgariya. Istoricheskiy ocherk [Bulgaria. Historical essay]*. Sankt-Peterburg.

Ovsyanyy, N., 2002. Bolgariya. Istoricheskiy ocherk [Bulgaria. Historical essay]. *Istoriya Bolgarii [History of Bulgaria]*. Moskva.

Pogodin, A., 1910. *Istoriya Bolgarii [History of Bulgaria]*. Sankt-Peterburg.

Pogodin, A., 2002. *Istoriya Bolgarii [History of Bulgaria]*. *Istoriya Bolgarii [History of Bulgaria]*. Moskva.

Milyukov, P., 1910. *Balkanskiy krizis i politika A. P. Izvolskogo [Balkan crisis and politics of A. P. Izvolsky]*. Sankt-Peterburg.

Mykolenko, D., 2003. Osveshchenie vtoroy balkanskoy voyny 1913 goda v kharkovskoy presse [Coverage of the second Balkan war in the Kharkov press]. *Vestnik Mezhdunarodnogo Slavyanskogo universiteta [Bulletin of the International Slavic University]*. Kharkiv, t. 6, No 1, p. 33–37.

Ilovayskiy, D., 1914. Proshchay, Bolgariya [Goodbye Bulgaria]. *Kreml Ilovayskogo [Kremlin Ilovaisky]*. Moskva, 30 dekabrya, p. 56–58.

Picheta, V., 1914. *Istoricheskiy ocherk slavyanstva [Historical Sketch of Slavs]*. Moskva.

Picheta, V., 1914/1915. *Drama bolgarskogo naroda. Borba za natsionalnoe obedinenie Bolgarii [Drama of the Bulgarian people. The struggle for the national unification of Bulgaria]*. Moskva.

Yastrebov, N., Lavrov, P., 1916. *Istoriya bolgarskogo naroda [The history of the Bulgarian people]*. Petrograd.